

Katolikus néprajzi emlékek az erdélyi evangélikus szászok hagyományában

Az erdélyi szászok (Theutonici Ultrasilvani, Flandrenses, Saxones) a XII. században telepedtek le Flandriából, a Közép-Rajna mellékéről különösen Erdély déli részére. Katolikus hitüket a reformációkor cserélték fel az evangélikus vallásra. (1) Óshazájukból sok katolikus szokást hoztak, s ezeknek nagy részét letelepedésük sajátosságai és hagyományt kedvelő természetük miatt máig is hűségesen őrzik. Úgy hisszük, hogy nem érdektelen, ha ezeket a szokásokat közelebbről is szemügyre vesszük, mert amint látni fogjuk, sok érdekes megállapításra vezethetnek. Vizsgálódásunkat az életfordulók, a családi-, társadalmi-, gazdasági élet és az évfordulók hagyományaira irányítjuk s azokból igyekszünk megtudni, hogy milyen hagyományelemek maradtak meg a szászok néprajzában a reformáció előtti időből.

Az életfordulók szokásaiból a legtöbbit a házassági szertartások őrizték meg. Ilyen ősi hagyomány a *lakodalom időszaka*, az advent előtti hét, a vízkereszt utáni 2. vasárnap előtti hét (a kánai menyegző vasárnapja) vagy a Háromkirályok hete. (2) Katolikus idők emléke esketéskor a nyoszolyó által az esketéstől ol-tárra helyezett kalács, melynek szász neve is (Klotsch) a régi latin *collatio* szóból származik, ami az ősi felajánlási ajándékot jelentette. (3) A lakodalmi szertartásoknak ma is van egy jelenete, az ún. *lakodalmi prédikáció*, amely a templomi esketési beszéd humoros utánpótlása. (4) Ezt románul és magyarul mondják annak emlékére, hogy régen a prédikációt görög és latin idézetekkel tűzdelték tele. A „predikáció” elején az evangéliumi szöveg idézési helyeként egy rövid távol-ságot mondanak a gazdasági életből (pl. „az istállótól a csűrig”), majd az új ház-asok erényeit méltatják és hibáit ostorozzák. A beszéd végén a hozott ajándéko-kat adják át tréfás megjegyzések közepett. Befejezésül a középkori kapucinus pré-dikátorok nyers modorában az új ház-asokat a házassági kötelességekre figyelme-ztetik. A katolikus időkben az erdélyi szászok dramatikus játékokat is őriznek, ame-lyeket általában a lakodalomban szoktak eljátszani, mint amilyen a „*Königstied*”, amelyről A. Schuller erdélyi evangélikus püspök azt írja, hogy a katolikus kö-zépkorból származik, s az ún. „haláltánc” rokona. (5)

Régi hagyományokat őrzött a templomban vagy a templom kerítésében történt temetkezés is. A templom kerítését sok helyt ma is temetőként (Friedhof) vagy cinteremnek mondják. A XVIII. századig terjedő szokás, hogy a halottat halála után, a második napon már eltemették, szintén a reformáció előtről származott. Innen ered a főharang elnevezése is (Herrgottglöcklein), mely a katolikus időkben az átváltoztatást, ma pedig a temetés időpontját jelzi 12 órával a temetés előtt. (6)

Katolikus hagyományokat a családi élettel kapcsolatos előírások között is ta-lálunk. Ilyen például az esti étkezés idejét meghatározó *vecsernyekenyer* (*Vesper-brot*), amelyről A. Schuller így ír: „A vecsernyekenyer ősi története azokra a katolikus időkre emlékeztet, amikor még a vacsora az Úrangyala imájának a szü-netében volt”. (7) Ebből az időből származik az a nagypénteki böjtös kalács (*Hiu-bes*), amit a dagasztóteknőben maradt tésztaból készítettek. (8)

A társadalmi élet megnyilvánulásai (peres jegyzőkönyvek, társulatok) is bő-ven illusztrálják tézisünket. Régi hely- és személyneveket őriznek az egykori egy-házi iratok, mint amilyen a Gentilis bíborostól vezetett tizedper 1309-ből, amely a tanúk által említett *helyneveket* őrzi. Az 1400-ból származó törcsvári plébános-választás jegyzőkönyve pedig sok *személynevet* örökített meg. Az ősi közép-német nyelvet őrzik az egykori kolostori iskolák régi prédikációs szövegei, szótárai, mint amilyen a brassói domonkos iskola vagy a nagydisznói evangélikus plébánia le-véltárában őrzött, XV. század közepéről származó latin-német szótár is. (9)

A reformáció előtti korokba vezethetők vissza a testvéri társulatok (*Bruder-schaften*), amelyek szoros kapcsolatban állanak az egyházzal, s amelyeknek a fő célja a társulat védőszentjének, például Keresztelő Szent Jánosnak (1484) közös tisztelete, (10) vallási gyakorlatok végzése, a tagok tisztességes eltemetése. Katoli-kus idők hagyományait őrzi a szebeni Úrnapi-társulat, 1372-ből, a már említett

Szent János Társulat, Szent Kereszt Társulat stb. Ezekről a vallási társulatokról sok mindent átvettek a céhek is. Átvették többek között a védőszentek tiszteletét is, Szebenben például a cipészek Szent Jánost, a szabók Szent Lászlót, a kovácsok Szent Antalt, az asztalosok Szent Lukácsot, a kerekesekek Szent Mihályt tisztelték. (11)

Ezek a társulatok falun is ismeretesekek, de az itteni adottságoknak megfelelően fő feladatuk a mezői kutak tisztítása volt, amelyet nagy ünnepélyességgel végeztek. Ugyanis minden évben Keresztelő Szent János vigiliáján az egész társulat a mezőre lovagolt. Ott töltötte az éjszakát. Reggel az összes mezői kutat megtisztították. Elvégezvén a munkát kettesével visszalovagoltak a faluba, ahol ünnepélyesen fogadták és megvendégelték őket. E társulatok kontinuitásáról tanúskodnak a Fehmarnban levő, 1494-ből származó Keresztelő Szent János és a luxemburgi „Amecht” társulat. (12)

Jellegzetes ősi intézmények a szomszédságok (*Nachbarschaften*). Fő feladatuk ezeknek is a közös kutak gondozása volt, de a tagok méltó temetéséről is gondoskodtak. Egyébként a germánok szomszédságokba való tömörülését egy-egy kút, berek vagy mező körül már Tacitus is említi. Az egyházi kapituliariak elitülöleg említik a pogány szomszédságok külön áldozatait, Nagy Károly rendelete pedig egyenesen megtiltja a szomszédságoknak a temetések alkalmával végzett pogány áldozatokat (*sacramenta per Gildonia*) és a Szent István napján (karácsony másodnapján) tartott bírásokokat (*conjuraciones per S. Stephanum*). A középkori szomszédságok, bár nagyobbrészt világi feladatokat végeztek, mégis az egyházzal fűződtek, egyházi alapon szerveződtek. A szomszédság „atyját” például Keresztelő Szent Jánoskor választották. A szomszédságok egyes feladatai, mint amilyen a bírások Szent István vértanú napján és Keresztelő Szent Jánoskor, a vásári rend felügyelete, társulati bankok igazgatása, népi drámák rendezése mutatja a szomszédságok jelentőségét. Ősiségükről tanúskodnak az egyház által kiállított hivatalos okmányok („kútásó levelek”), és az, hogy a céhek mellett továbbra is megmaradtak. (13)

Sok reformáció előtti szokás maradt meg a gazdasági életben is. Ilyenek a szentek ünnepével kapcsolatos előírások, mint például a Szent György napig tartó réti legeltetés. (14) Ilyen az a vélekedés is, hogy Péter és Pál napjától már nem nő, csak szárad a búza, de a növekvő éjszakákkal nő a kukorica. A két apostol napjától kemény munkaidő következik, mely csak Szent Mártonkor (november 11.) a nyolcórás harangszóval ér véget, amikor is megkezdődnek a könnyebb őszi munkák és multságok. A fonó időszaka is két dátumhoz kapcsolódik. Azt tartják ugyanis, hogy a fonó Szent Gállkor (október 16.) kezdődik és Szent Tamás éjjeleig (december 21.), egyes helyeken hamvazószerdáig tart. November 25-től (Katalin-Konrád) napjától kezdve a fonók szórakoztató jellegűvé válnak, s ettől kezdve már a legények is részt vehetnek benne. Katolikus emlékek minősül egyes szőlőfajták neve is, mint amilyen a „Medeweimer”, amely Szűz Mária (Met= Szűz) kolostorától, templomától való szőlőt jelent. (15)

A katolikus néprajzi hagyományokat az évfordulók szokásai is őrzik. A keresztény öröm a legerőteljesebben a hajnali misén nyilvánul meg, amelyet az evangélikus szász egyházban 3–4 órakor tartottak, ma 5 órakor celebrálnak. Az istentisztelet alatt 4 csoport felváltva éneklie a *Puer natus est* és a *Quem pastores* latin éneket. Minden csoport egy-egy viaszgyertyát tart egy színes papírokkal, koszorúval és téli zölddel díszített keresztforma gyertyatartóban.

Az iskolaévet régebben *Balázs napján* (február 3.) fejezték be. Ez a falusi gyermekek életében olyan ünnep volt, mint a városi gyermekvilágban karácsony estéje: ők is számígtatták, hogy hányszor feküsznek le Balázs napig. A lányok Szent Balázs vigiliáján, a fiúk a napján élelmiszert, pénzt gyűjtöttek a multságához. A duktort az ajtó mellett egy fazékban gyapjút égetett és *Blasi-t* kért. (16) A farsangot egy nappal, méhol pedig egy héttel hamvazószerda előtt tartják. A virágvasárnapot, nagycsütörtököt, nagypénteket, pünkösödöt, Keresztelő Szent János napját a régi tartalommal ünneplik. Keresztelő Szent Jánostól aratásig szent időt s táncilalmat tartottak.

A katolikus idők néprajzi adatai arról tanúskodnak, hogy a katolikus hittel, szertásokkal és intézményekkel kapcsolatos szokások milyen szívósak és mennyire belevőkereződtek a népbe. Ez azt mutatja, hogy a nép lelkületéből, igényeiből keletkeztek, és az új időkben, új formákban is mindig aktuálisak. A katolikus néprajzi emlékek arra is rávilágítanak, hogy a középkorban is nagy fontosságot

tulajdonítottak az érzelmi kapcsolatoknak és az emberbaráti intézményeknek. Az erdélyi szász települések katolikus hagyományai azt is igazolják, hogy nem voltak nagy különbségek falu és város között. Az erdélyi szászok olyan hagyományokat is őriznek, amelyek egykor általánosak voltak, mint például a collatio, s ezzel hozzájárulhatnak egyes néprajzi adatok datálásához, keletkezési idejének, történelmi múltjának megállapításához. Ezek a továbbélt katolikus emlékek egyes néprajzi adatok és jelenségek datálásában, mint „időjelzők” szerepelhetnek.

Végül a katolikus múlt írásos emlékei megőrizték az egyházi közigazgatást (17), az ősi nyelvet, a sajátos elnevezéseket és sok személy- és helynevet mentettek meg, amelyek hozzájárulnak az oklevelek jobb megértéséhez. Az ősi hagyományok az erdélyi sajtóságokra is rávilágítanak és egyéni színekkel gazdagítják a néprajz-tudományt és a történelmet.

Jegyzetek: (1) Herbert, Heinrich: Die Reformation in Hermannstadt und dem Hermannstädter Capitel. Hermannstadt, 1833. — (2) Brenndörfer János: Az óbrassói szentbertaláni egyházközség szász lakossága. Ért. XI (1913) 112. — (3) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 76. — (4) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. IV. Bd. Bukarest, 1972. 238. — (5) Schullerus, Adolf: Drei Aufsätze zur siebenbürgisch-sächsischen Geistesgeschichte. Hermannstadt, 1399. 25-27. — (6) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 128. — (7) Uo. 66. — (8) Uo. 76. — (9) Lateinisch-deutsches Glossar aus der Mitte des 15. Jh. Kézirat a nagydisznói (Cisnádiefeltau) evangélikus plébánia irattárában. — (10) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch. IV. Bd. Bukarest, 1972. 395. — (11) Fronius, F. F.: Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen. 3. Aufl. Wien, 1885. 50 kk. és Muslea, Jon: Cercetări etnografice si de folclor II. Bucuresti, 1972. 103. — (12) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 154. — (13) Uo. 156. — (14) Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch III. Bd. Bukarest, 1971. 155. — (15) Schullerus, Adolf: Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde im Umriss. Leipzig, 1926. 13. — (16) Schuller-Schullerus, Ana: Heimweh. Erzählungen aus Siebenbürgen. Leipzig, 1916. 45. — (17) Müller, Georg Eduard: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192-1848. Hermannstadt, 1936. 49, 163.

ZOLNAY LÁSZLÓ

A kisbényi mirákulum

1945 tavaszán szomorú híreket hoztak Esztergomba és Budapestre a Léva, Párkány felől érkező vándorok: a visszavonuló németek utóvédei — sebesült őrnagyk parancsára — az összes Garam-menti templom tornyát felrobbantották. A rossz hírt meg is toldották azzal, hogy a kisbényi román kori templom egészen megsemmisült. Ez a — mivel sem menthető — vandalizmus, mondta a fáma, elpusztította a garamszentgyörgyi, a kétyi, a kémendi, a szalkai és a szelizi templomot is.

— ... sajnos, nagyjából igaz volt ez a rémhír — emlékezik 1973. október 6-án Kubis István esperes-lelkész, Bina (Kisbény) plébános.

Vasárnapi prédikációjára készültében, írás közben, bejelentés nélkül zavarom. Kubis főtisztelendő 1938. július 1. óta áll gyülekezete élén. Kisbény s a kisbényi templom utolsó harmincöt évének sorsa egybeforrt élete sorával.

Kubis esperes kérdéseimre így felel:

— A már említett német őrnagynak (maradjon névtelen) hiába rimáncodtam. Sőt, egyik lelkészársam még könnyekre is fakadt. A német hajthatatlan maradt. Templomunkat, a Duna-medence egyik legszebb román kori templomát, a szemem láttára robbantatta fel. A Garam-menti templomok közül egyedül Kural temploma kerülte el végzetét. Ott a hívek egyike — egy óvatlan pillanatban — elvágta a gyűjtőszínort.

Fényképeket nézek, Kisbény pusztulásának képeit. A német merénylet harangostul semmisítette meg a kisbényi templom északi tornyát. A délit is megromgálta. Beomlott, oltáraival együtt a főszentély s az egyik oldalkápolna is. A templomhajó mennyezetének nagy része leszakadt... A hétszázötven esztendősi templom hófehér mész-kváderei a Garamig, a paplakig s a híres bényi Rotondáig, az Apostolok körkápolnájáig repültek.